

Verpleging en Verzorging

Programmavoorstel Verpleging en Verzorging

September 2019

Colofon

ZonMw stimuleert gezondheidsonderzoek en zorginnovatie

Vooruitgang vraagt om onderzoek en ontwikkeling. ZonMw financiert gezondheidsonderzoek én stimuleert het gebruik van de ontwikkelde kennis – om daarmee de zorg en gezondheid te verbeteren.

ZonMw heeft als hoofdp opdrachtgevers het ministerie van VWS en NWO.

Voor meer informatie over het programma Verpleging en Verzorging kunt u contact opnemen met het secretariaat via e-mail verplegingenverzorging@zonmw.nl of telefoon 070 349 54 66.

ZonMw

Laan van Nieuw Oost-Indië 334

Postbus 93245

2509 AE Den Haag

Tel.: 070 349 54 66

www.zonmw.nl/vv

 verplegingenverzorging@zonmw.nl

Sociale media

www.facebook.com/zonmwNL

www.twitter.com/zonmw

www.linkedin.com/company/zonmw/

www.youtube.com/ZonMwTV

Inhoud

Samenvatting.....	5
1 Inleiding.....	6
1.1 Aanleiding	6
1.2 Opdracht	7
1.3 Totstandkoming programmavoorstel	8
1.4 Positionering ten opzichte van ZonMw-programma's en andere initiatieven	9
2 Doel van het programma	10
2.1 Missie en doelstellingen.....	10
2.2 Programmakader	10
2.3 Doelgroepen	10
3 Programmalijnen.....	11
3.1 Programmalijn Kennisontwikkeling	11
3.2 Programmalijn Kennisbenutting.....	11
3.3 Programmalijn Goede praktijkvoorbeelden	12
3.4 Samenhang tussen de programmalijnen.....	12
3.5 Impact	13
4 Management en organisatie	14
4.1 Commissie	14
4.2 Subsidieoproepen en beoordelingskader	14
4.3 Voortgangsbewaking	15
4.4 Communicatie	15
5 Planning en begroting.....	16
5.1 Globale planning	16
5.2 Begroting	16
Literatuurlijst	17

Bijlagen

A Opdrachtbrief	18
-----------------------	----

Samenvatting

Ondersteuning en versterking van de professionaliteit van verpleegkundigen, verzorgenden en verpleegkundig specialisten is nodig om de aantrekkelijkheid van het beroep en de kwaliteit van zorg te behouden en te vergroten.

Opdracht

Het ministerie van VWS heeft ZonMw verzocht een programma Verpleging en Verzorging te ontwikkelen gericht op ondersteuning en professionalisering van verpleegkundigen, verzorgenden en verpleegkundig specialisten. Dit programma is een reactie van de minister op het 'Manifest Kwaliteit van zorg, nu en in de toekomst' waarin betrokkenen uit de brede sector van verpleging en verzorging opriepen een programma in te stellen voor kennisontwikkeling. Daarnaast is dit ook in de hoofdlijnenakkoorden voor wijkverpleging en medisch-specialistische zorg benoemd. Het programma loopt van 2019 tot en met 2025 en heeft een budget van 12 miljoen euro.

Missie en doelstellingen

Het programma draagt bij aan de versterking van de professionaliteit van verpleegkundigen, verzorgenden en verpleegkundig specialisten en is zo van betekenis voor de aantrekkelijkheid van het beroep en de kwaliteit van zorg.

De doelstellingen van dit ZonMw-programma zijn:

- Versterking van de wetenschappelijke onderbouwing van de praktijk door *kennisontwikkeling* in samenwerkingsverbanden van onderwijs, wetenschap en praktijk.
- Verbetering van de *kennisbenutting* door het stimuleren van inbedding van kennis in de praktijk en implementatieonderzoek.
- *Goede praktijkvoorbeelden* van de werkvloer verder ontwikkelen en verspreiden.

Programmalijnen

Het programma bestaat uit drie van de doelstellingen afgeleide programmalijnen. De programmalijn *Kennisontwikkeling* zet sterk in op praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek dat in samenwerkingsverbanden van onderzoek, onderwijs en praktijk wordt uitgevoerd. Voor de nadere keuze van prioriteiten overlegt ZonMw met stakeholders en betreft daarbij kennisagenda's en kennissyntheses. Ook praktijkgerichte activiteiten zoals leiderschapsprogramma's, leernetwerken en het faciliteren van duobanen voor verpleegkundige, onderzoeker en/of docent kunnen in deze programmalijn worden gefaciliteerd. De programmalijn *Kennisbenutting* stimuleert het gebruik van kennis in praktijk, beleid en onderwijs door implementatieonderzoek en gerichte implementatieactiviteiten. Tot slot, de programmalijn *Goede praktijkvoorbeelden* stimuleert de verspreiding en doorontwikkeling van goede praktijkvoorbeelden die op de werkvloer ontwikkeld zijn. De drie programmalijnen zijn nauw met elkaar verbonden in een cyclisch proces. De kennisinfrastructuur voor verpleging en verzorging wordt door de samenwerking van onderzoek, praktijk en onderwijs versterkt.

Concretisering

Het is een programmavoorstel op hoofdlijnen dat in overleg met stakeholders en rekening houdend met resultaten uit eerdere ZonMw-programma's wordt geconcretiseerd. Het programma voorziet in tussentijdse evaluaties waardoor bijstelling en/of actualisering kan plaatsvinden.

Uitvoering

Voor de uitvoering van het programma richt ZonMw een onafhankelijke commissie in waarin verschillende ervaringen en expertises vertegenwoordigd zijn. In het najaar van 2019 worden de eerste subsidieoproepen gepubliceerd.

1 Inleiding

Dit is een programmavoorstel op hoofdlijnen en heeft vijf hoofdstukken. De vertaling van deze hoofdlijnen naar concrete prioriteiten en randvoorwaarden vindt plaats in overleg met het veld. Deze worden vervolgens in de subsidierondes uitgewerkt. Hoofdstuk 1 beschrijft de aanleiding voor en de inhoud van de opdracht en de totstandkoming van de programmatekst. De doelstelling en inhoud van het programma worden in hoofdstuk 2 beschreven. Hoofdstuk 3 beschrijft de structuur van het programma met programmalijnen. Hoofdstuk 4 en 5 gaan over de uitvoering van het programma: organisatie, begroting en planning.

1.1 Aanleiding

Het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) heeft ZonMw op 10 december 2018 (brief kenmerk 145 0440-184436-MEVA) verzocht een programma Verpleging en Verzorging te ontwikkelen.¹ Het ministerie geeft daarmee een extra impuls aan de verdere professionalisering van de beroepspraktijk van verpleegkundigen, verzorgenden en verpleegkundig specialisten. Het verzoek van VWS is gestoeld op het breed gedragen 'Manifest Kwaliteit van zorg, nu en in de toekomst' (d.d. 23 januari 2018) en de afspraken die partijen daarover in het hoofdlijnenakkoord wijkverpleging 2019 t/m 2022 en het hoofdlijnenakkoord medisch-specialistische zorg 2019 t/m 2022 hebben gemaakt.^{2 3} Het programma draagt bij aan de versterking van het imago van de beroepsgroep, vergroting van de aantrekkelijkheid en kwaliteit van het beroep en het behouden van voldoende zorgverleners in de praktijk'.⁴

In de gezondheidszorg werken meer dan 400.000 verpleegkundigen, verzorgenden en verpleegkundig specialisten. Verpleegkundigen en verzorgenden werken in veel verschillende sectoren binnen de zorg, zoals verpleeghuizen, wijkverpleging, thuiszorg, ziekenhuizen, instellingen voor geestelijke gezondheidszorg (GGZ) of verstandelijke beperking, jeugdzorg of op de ambulance. Op dit moment faciliteren ongeveer 13 hoogleraren verpleegkunde (WO), 14 lectoren (HBO) en enkele practoren (MBO) de sector met onderzoek, kennis en innovatie. De hoogleraren werken samen in het door de beroepsvereniging Verpleegkundigen & Verzorgenden Nederland (V&VN) ingestelde, maar onafhankelijk Wetenschappelijk College Verpleegkunde (WCV).

Demografische en maatschappelijke ontwikkelingen vergen anders en slimmer werken; belangrijk is dat zorgverleners hun werk met plezier en trots doen en dat er voldoende zorgverleners zijn. Denk aan demografische ontwikkelingen als krimpende beroepsbevolking, vergrijzing en een toenemend aantal mensen met chronische aandoeningen. En maatschappelijke ontwikkelingen zoals:

- de zorgbrede afspraak om toe te werken naar 'juiste zorg op de juiste plek' (hoofdlijnenakkoorden);
- schuivende visie op verantwoording afleggen (advies RVS 'Blijk van vertrouwen');
- opkomst van nieuwe technologie;
- ideeën over en verwachtingen van zorg en ondersteuning zoals het concept van positieve gezondheid en eigen regie.

De professionaliteit van verpleegkundigen en verzorgenden is cruciaal om adequaat te kunnen reageren op actuele ontwikkelingen. Hiervoor is een werk- en leeromgeving nodig die blijvend leren ondersteunt.

Verpleegkundigen en verzorgenden, de beroepsverenigingen, zorgaanbieders, onderzoekers en onderwijsinstellingen hebben afgelopen jaren al veel stappen gezet om de professionele ontwikkeling van de beroepsgroepen te faciliteren. Ook hebben ZonMw-programma's als Zichtbare schakel: de wijkverpleegkundige voor een gezonde buurt, Zichtbare schakel 2: Opleidingsimpuls wijkverpleegkundigen, Tussen Weten en Doen I en II en het programma Ontwikkeling Kwaliteitsstandaarden V&V bijgedragen aan versterking van de positie van verpleegkundigen en verzorgenden.

¹Zie bijlage A voor opdrachtbrief d.d. 10 december 2018.

² Hoofdlijnenakkoord wijkverpleging d.d. 6 juni 2018, paragraaf 2.5 Arbeidsmarkt.

³ Hoofdlijnenakkoord medisch-specialistische zorg d.d. 4 juni 2018, paragraaf 2.2 Arbeidsmarkt en werkomstandigheden, onderdeel h.

⁴ De hoofdlijnenakkoorden spreken over een onderzoeksprogramma; de opdrachtbrief over programma. Dit programmavoorstel gebruikt in lijn met de opdrachtbrief de term programma.

De wijkverpleegkundige is weer 'terug' in de wijk en pakt de coördinerende rol steeds beter op. De samenwerking tussen onderwijs en praktijk is sterk verbeterd, onder andere door leernetwerken. De onderzoeksinfrastructuur is verder ontwikkeld door het versterken van bestaande of nieuw gevormde consortia. De benoeming van hoogleraren met een verplegingswetenschappelijke leeropdracht is succesvol gestimuleerd, de onderzoeksgroepen zijn uitgebreid met gepromoveerde post-docs en er is veel wetenschappelijk onderzoek uitgevoerd op de thema's zelfmanagementondersteuning en zelfredzaamheid en op het gebied van 'basiszorg' (nu essentiële zorg genoemd). In genoemde programma's is ingezet op de ontwikkeling van 'verpleegkundig leiderschap' door ambassadeurstrajecten voor de wijkverpleging/verzorging en 'Nursing Leadership' trajecten gericht op de gepromoveerde toekomstige verpleegkundig leiders. Ook is een start gemaakt met het ontwikkelen van multidisciplinaire verpleegkundige kwaliteitsstandaarden, richtlijnen en zorgstandaarden. Op datgene wat bereikt is, wordt voortgebouwd.

Het Manifest noemt de wetenschappelijke onderbouwing van het handelen van verpleegkundigen en verzorgenden een noodzakelijke voorwaarde om kwaliteit van zorg te kunnen blijven bieden. Het gaat om meer en betere wetenschappelijke onderbouwing voor het handelen en een goede vertaling van de onderzoeksresultaten naar de praktijk en de opleidingen. Hiervoor is verdere opbouw en versterking van de kennisinfrastructuur nodig. De activiteiten binnen dit programma geven een extra impuls aan de kennisinfrastructuur voor de verpleging en verzorging. Het is hierbij uiteraard van belang aan te sluiten bij andere activiteiten rondom het opbouwen van kennisinfrastructuren, zoals de kennisinfrastructuur in de langdurige zorg en kennisinfrastructuren die worden opgebouwd rondom aanpalende beroepsgroepen, zoals huisartsen, paramedici, specialisten ouderengeneeskunde, etc. Met dit programma wordt versterking en de borging beoogd van verpleegkundig onderzoek.

NB: waar verpleegkundigen en verzorgenden geschreven staat, betekent dit: inclusief de verpleegkundig specialisten.

1.2 Opdracht

Het ministerie van VWS geeft bij deze opdracht de volgende aandachtspunten voor het programma mee:

- Voortbouwen op wat bereikt is.
- Vooral kennisbenutting heeft een impuls om ervoor te zorgen dat nieuwe en bestaande kennis ingebed raakt in het beroepsmatige handelen en onderwijs.
- Aandacht voor het nalaten van onnodig of schadelijk handelen.
- Basis van het programma zijn behoeften, vraagstukken en wensen van de praktijk.
- Gebruik maken van praktijkgerichte activiteiten en structuren.
- Het programma heeft drie onderdelen: *kennisontwikkeling*, *kennisbenutting* en *doorontwikkelen en delen praktijkvoorbeelden*.
- De eerder door ZonMw opgestelde outline is uitgangspunt voor het programmavoorstel.
- Afstemmen met andere ZonMw-programma's om 'overlap' te voorkomen.

Het programma loopt van 2019 tot en met 2025 en heeft een budget van 12 miljoen euro.

In de outline (en in de opdrachtbrief van VWS) zijn drie programmaonderdelen die moeten worden uitgewerkt in het programma als volgt samengevat:

1. Versterken en borgen van de kennisinfrastructuur door de wetenschappelijke onderbouwing van de beroepspraktijk te koppelen aan praktijk en onderwijs. In andere woorden, kennisontwikkeling vanuit een goede samenwerking tussen praktijk, onderwijs en wetenschap, als manier om een betere V&V-kennisinfrastructuur te realiseren.
2. Inbedden van de nieuwe kennis die hieruit voortkomt in de V&V-praktijk. Dit grijpt terug op de constatering over tekortkomingen op het vlak van kennisbenutting. Dit tweede onderdeel moet zorgen voor toepassing van beschikbare kennis in praktijk en onderwijs, en richt zich ook op implementatieonderzoek.
3. Doorontwikkelen en delen van praktijkvoorbeelden. Hier gaat het om het verspreiden van oplossingen en aanpakken die op de werkvloer al zijn bedacht en met succes zijn uitgetoetst.

Concretisering

Dit programmavoorstel beschrijft op hoofdlijnen hoe ZonMw de drie hierboven genoemde onderdelen – kennisontwikkeling, kennisbenutting en praktijkvoorbeelden – in samenhang met elkaar gaat uitvoeren. Het programma is – conform de subsidieprocedures van ZonMw – het kader voor subsidieoproepen waarbinnen onderwerpen en criteria nader worden geconcretiseerd. Om tot een onderbouwde keuze van programma-activiteiten te komen, is het noodzakelijk om, met meeweging van wat al bereikt en bekend is, goed in beeld te brengen wat de onderwerpen zijn waar het programma zich op moet focussen. Onderstaande activiteiten dragen hieraan bij.

Veldraadplegingen

De precieze invulling en vormgeving van het programma vergt interactie met het veld. Brede raadpleging draagt bij aan het creëren van draagvlak voor het programma, het inzetten op bij de praktijk passende inhoud en het verhoogt het commitment aan de resultaten. Een eerste raadpleging onder stakeholders, beleidsmakers, bestuurders, verzekeraars en praktiserende verpleegkundigen en verzorgenden vindt reeds plaats in de zomer van 2019.

Kennisagenda's

Kennisagenda's onderbouwen de inhoudelijke keuzes in het programma. Zij bevatten een inventarisatie met (enige) prioritering van kennisbehoeften van de praktijk. Eind 2018 zijn met subsidie van ZonMw het 'Raamwerk voor het maken van kennisagenda's voor de verpleging en verzorging, de samenvattende 'Factsheet' en de 'Kennisagenda Wijkverpleging' gereedgekomen. Deze rapporten zijn te vinden op de [V&VN website](#). Het raamwerk bevat drie generieke kennisonderwerpen die voor de gehele verpleging en verzorging aan de orde zijn: beroepsinhoud, organisatie van zorg en beroepsontwikkeling. Het raamwerk is het startpunt voor het maken van kennisagenda's voor specifieke werkelden of voor het maken van kennisagenda's op geprioriteerde inhoudelijke onderwerpen. Op basis van bevindingen uit (stakeholder)raadplegingen, overleg met V&VN (de 'eigenaar' van de kennisagenda) en met het WCV wordt vastgesteld of het wenselijk is nieuwe kennisagenda's op te stellen.

Kennissyntheses

Cruciaal voor het programma is het om zicht te krijgen en houden op de beschikbare kennis. Pas wanneer inzicht hierin vroeg in het programma in beeld is, is de impact van het programma tijdens en na afloop goed te beoordelen. Zicht op bestaande kennis is behalve het startpunt voor programmeren ook een handige bron en referentiekader voor indieners, referenten en commissies om onnodige dubbeling te voorkomen en doorontwikkeling juist te kunnen stimuleren. Daarom wordt in de eerste fase van het programma ingezet op het in beeld krijgen van bestaande kennis op meerdere prioritaire thema's, bijvoorbeeld door kennissyntheses uit te zetten. Onderwerpen die zich hiervoor lenen zijn bijvoorbeeld: essentiële zorg, zelfmanagementondersteuning, voeding, technologie.

1.3 Totstandkoming programmavoorstel

ZonMw heeft de opdracht uitgewerkt in voorliggend programmavoorstel Verpleging en Verzorging. Daarbij heeft zij zich gebaseerd op de opdrachtbrief van het ministerie van VWS, de outline die ZonMw in het najaar van 2018 opstelde en eerdere gesprekken die daarover gevoerd zijn met de directie Macro-Economische Vraagstukken en Arbeidsmarkt (MEVA) van het ministerie van VWS. Voorts is rekening gehouden met de resultaten van eerdere ZonMw-programma's gericht op verpleging en verzorging in het bijzonder de programma's Zichtbare schakel en Tussen Weten en Doen II. Het concept is besproken in eerste vergadering van de programmacommissie Verpleging en Verzorging op 1 juli 2019. De opmerkingen van de commissie zijn in dit voorstel meegenomen. Het concept is bovendien besproken met vertegenwoordigers van het ministerie van VWS en ook hun opmerkingen zijn verwerkt in het programmavoorstel.

1.4 Positionering ten opzichte van ZonMw-programma's en andere initiatieven

ZonMw-programma's

De opdracht aan ZonMw heeft raakvlakken met andere ZonMw-programma's. Vanaf de start van het programma wordt de samenwerking met deze programma's gezocht. Dit omdat programma's elkaar kunnen elkaar versterken en om onnodige overlap te voorkomen. Gezamenlijke subsidierondes behoren tot de mogelijkheden. Het betreft de programma's Langdurige Zorg en Ondersteuning, Kwaliteit van Zorg – Ondersteuning Zorginstituut, Ontwikkeling Kwaliteitsstandaarden Verpleging en Verzorging, Ouderenzorg, Palliatie, Onderzoeksprogramma ggz, Gehandicaptenzorg, Zorgevaluatie, Kennisprogramma Huisartsgeneeskunde, Kennisinfrastructuur Academische Werkplaatsen Ouderenzorg en het Kennisprogramma Paramedische zorg (in wording).

NB: ontwikkeling van kwaliteitsstandaarden voor verpleging en verzorging is expliciet geen onderdeel van dit programma.

Specifieke samenwerking met Kennisprogramma Huisartsgeneeskunde en Paramedische zorg

ZonMw gaat verkennen of er vanuit de ZonMw-programma's Verpleging en Verzorging, Kennisprogramma Huisartsgeneeskunde en Paramedische zorg op overlappende onderwerpen/thema's uit de gezamenlijke kennisagenda's kan worden samengewerkt. Naast de kennisagenda voor de wijkverpleging hebben ook acht andere beroepsverenigingen uit de eerstelijnszorg en de paramedische zorg kennisagenda's gemaakt. Zij hebben deze in december 2018 gezamenlijk aangeboden aan het ministerie van VWS. Hiermee geven zij uitdrukking aan hun bereidheid om elkaar te willen versterken in kennisontwikkeling en te verkennen hoe zij overlappende kennisvraagstukken gezamenlijk kunnen oppakken. Voor *de juiste zorg op de juiste plek* biedt dit kansen voor multidisciplinaire (eerstelijns)zorg, waarvoor ook gezamenlijk onderzoek nodig is. Ook met kennisagenda's in de tweede lijn zijn vele verbindingen denkbaar en wenselijk.

Acties en programma's van andere partijen

De druk op de zorg neemt toe door de schaarste op de arbeidsmarkt voor verpleegkundigen en verzorgenden. Verschillende programma's en initiatieven zijn gestart om adequaat om te gaan met de huidige arbeidsmarkt ontwikkelingen, bijvoorbeeld het programma '(Ont)Regel de Zorg' en het programma 'Werken in de zorg'. Het programma Verpleging en Verzorging richt zich op de verdere professionalisering van de beroepspraktijk van de verpleegkundigen en verzorgenden. Hierbij wordt samenwerking gezocht of geïntensiveerd met de bovengenoemde programma's en de daarbij behorende netwerken en stakeholders (zie paragraaf 1.2). Maar ook met het Regieorgaan Praktijkgericht Onderzoek SIA.⁵ Tot slot zonder hier compleet te kunnen zijn in deze tekst, geldt dit ook voor de activiteiten van het kennispunt MBO rondom een 'Leven Lang Ontwikkelen', RAAT en de Centres of Expertise.

Internationaal

Dit programma biedt in lijn met het ZonMw-beleidsspeerpunt internationaal mogelijk aanknopingspunten voor uitwisseling van informatie met andere (Europese) landen, bijvoorbeeld via de bestaande Joint Programming Initiatives (JPI's) waar ZonMw op dit moment in participeert. Tevens stimuleert het programma internationale samenwerking op inhoudelijke onderwerpen die zich daartoe lenen. Bijvoorbeeld bij het programma Tussen Weten en Doen II is internationale samenwerking rondom het inhoudelijke onderwerp 'basiszorg', ofwel 'essentials of care' tot stand gekomen. Deze samenwerking wordt vervolgd en waar mogelijk verder uitgebouwd. De WHO heeft 2020 uitgeroepen tot het jaar van het Nursing Leadership. Waar mogelijk zal hierbij vanuit dit programma aansluiting worden gezocht.

⁵ Het Regieorgaan Praktijkgericht Onderzoek SIA is onderdeel van NWO en richt zich via praktijkgericht onderzoek op nauwere samenwerking tussen praktijk en hogescholen met het doel bij te dragen aan kwaliteitsverhoging in de praktijk en opleiding.

2 Doel van het programma

2.1 Missie en doelstellingen

Missie

Het programma draagt bij aan de versterking van de professionaliteit van verpleegkundigen en verzorgenden en is zo van betekenis voor de aantrekkelijkheid van het beroep en de kwaliteit van zorg.

Doelstellingen

Het versterken van de professionaliteit kan op verschillende manieren. De doelstellingen van dit ZonMw-programma zijn:

- Versterking van de wetenschappelijke onderbouwing van de praktijk door kennisontwikkeling in samenwerkingsverbanden van onderwijs, wetenschap en praktijk.
- Verbetering van de kennisbenutting door het stimuleren van inbedding van kennis in de praktijk en implementatieonderzoek.
- Goede praktijkvoorbeelden van de werkvloer verder ontwikkelen en verspreiden.

De beoogde resultaten worden in het volgende hoofdstuk toegelicht.

2.2 Programmakader

Voor het programma zijn de volgende inhoudelijke keuzes gemaakt:

- Het programma heeft drie programmalijnen: voor elke doelstelling één.
- Prioriteiten worden gebaseerd op uitkomsten van raadplegingen over behoeften en vraagstukken met stakeholders alsmede op kennisagenda's en kennissyntheses, rekening houdend met activiteiten in andere ZonMw-programma's.
- Het thema nalaten van onnodig of schadelijk handelen krijgt in alle drie de programmalijnen aandacht.
- Het betreft (mede) praktijkgericht onderzoek: onderzoek naar vragen vanuit de praktijk en waarvan de kennis direct bijdraagt aan de beroepspraktijk.
- Het betreft praktijkgerichte activiteiten die verpleegkundigen en verzorgenden helpen met professionalisering van hun handelen.
- Inzet van verschillende subsidie-instrumenten.
- Het programma richt zich op de brede groep van verpleegkundigen en verzorgenden, werkzaam in alle sectoren (zoals de wijk, de verpleeghuiszorg, de medisch-specialistische zorg, de GGZ etc.) van de zorg en opgeleid op MBO, HBO of WO-niveau. In subsidieoproepen kan toegesplitst worden op specifieke zorgsectoren.
- Het programma streeft in de financiering van projecten naar cofinanciering.

2.3 Doelgroepen

De doelgroepen van dit programma zijn verpleegkundigen, verzorgenden, verpleegkundig specialisten, onderzoekers, docenten en zorgaanbieders.

De resultaten komen ten goede aan verpleegkundigen, verzorgenden, verpleegkundig specialisten, zorgaanbieders, patiënten, naasten en mantelzorgers.

3 Programmalijnen

3.1 Programmalijn Kennisontwikkeling

Een duurzame en sterke kennisinfrastructuur waarin kennisontwikkeling en -benutting hand in hand gaan, onderbouwt het handelen van verpleegkundigen en verzorgenden en is daarmee dienstbaar aan hun professionaliteit. Deze eerste programmalijn stimuleert wetenschappelijk onderzoek. Dit onderzoek is praktijkgericht en vindt in nauwe samenwerking met praktijk en onderwijs plaats. In de onderzoeksgroepen is voldoende verplegingswetenschappelijke expertise aanwezig. De uitvoering van het onderzoek levert bruikbare kennisproducten op en draagt bij aan het versterken van de kennisinfrastructuur en hiermee aan de verdere professionalisering van verpleegkundigen en verzorgenden. Deze en andere criteria voor wetenschappelijke kwaliteit en maatschappelijke relevantie worden in subsidieoproepen uitgewerkt. De ZonMw-programmacommissie Verpleging en Verzorging (zie hoofdstuk 4) stelt prioriteiten vast voor deze programmalijn met inachtneming van onder andere: resultaten van de programmalijn *Goede praktijkvoorbeelden*, beschikbare of nog op te stellen kennisagenda's, kennissyntheses, resultaten van overleg met het Wetenschappelijk College Verpleegkunde, andere stakeholders en activiteiten in andere ZonMw-programma's gericht op verpleging en verzorging. In subsidieoproepen worden de prioriteiten benoemd alsmede het type project waarvoor subsidie kan worden aangevraagd (promotietrajecten, onderzoekslijnen of onderzoeksprojecten).

Onderdeel van deze programmalijn zijn ook praktijkgerichte activiteiten die samen met onderzoek helpen de tevredenheid met het werk en een professionele uitvoering daarvan te vergroten. Het gaat hier bijvoorbeeld om ontwikkeling van consortia of academische werkplaatsen, het stimuleren van verpleegkundig leiderschap en het faciliteren van duobanen. Deze activiteiten kunnen anders dan het onderzoek een top-down aanpak hebben.

Beoogd resultaat

- Onderbouwde interventies op onderwerpen waarop kennisbehoefte is (bewezen effectieve/consensus based interventies). Bijvoorbeeld onderbouwde interventies op essentiële zorg.
- Concrete samenwerkingsverbanden tussen onderzoek, praktijk en onderwijs door het faciliteren van duobanen, consortiavorming en/of academische werkplaatsen.
- Vergroten van verpleegkundig leiderschap door onder andere leiderschapsprogramma's.
- Uitbereiding van kennisinfrastructuur voor continuïteit in onderzoek naar verpleging en verzorging. Denk hierbij aan uitbreiding van onderzoeksgroepen.

De eerste subsidieronde van deze programmalijn is gepland voor het begin 2020. In totaal is voor deze programmalijn 7 miljoen euro beschikbaar.

3.2 Programmalijn Kennisbenutting

Deze programmalijn stimuleert de benutting van kennis in praktijk, beleid en onderwijs. Er wordt met name ingezet op het verder verspreiden en implementeren van bruikbare kennisproducten die binnen de eerste programmalijn worden ontwikkeld. Maar ook het implementeren en verspreiden van bewezen effectieve kennisproducten (bijvoorbeeld uit eerdere ZonMw-programma's zoals Tussen Weten en Doen II) die nog onvoldoende in de praktijk worden gebruikt. Hiertoe kunnen langere trajecten, maar ook laagdrempelige stimuleringsvormen als vouchers worden ingezet. Bovendien kan onder de programmalijn *Kennisbenutting* implementatieonderzoek vallen. Juist omdat nieuwe kennis in de verpleging en verzorging maar moeilijk wordt geïnternaliseerd, is het belangrijk dat door middel van actieonderzoek een gedragsverandering in gang kan worden gezet.

Om het doel van kennisbenutting in praktijk, onderwijs en beleid te bereiken, moet kennis toegankelijk zijn. Zo is het belangrijk dat de kennis zijn weg vindt naar het onderwijs (MBO, HBO en WO, na- en bijscholing). Stakeholders vanuit het onderwijs worden om die reden vanaf de start bij projecten betrokken. Het streven is om concrete onderwijsproducten te realiseren en bestaande kennispleinen te benutten. Hiertoe kunnen specifieke subsidierondes worden uitgezet, bijvoorbeeld rondom leren en verbeteren.

Bij Tussen Weten en Doen II wordt in een laatste overstijgend project door de gezamenlijke projectleiders een visie ontwikkeld op een innovatieve en duurzame kennis(infra)structuur voor

implementatie. Het eindresultaat komt in het najaar 2019 beschikbaar. Programmalijn *Kennisbenutting* zal op deze visie voortbouwen.

Beoogd resultaat

- Verpleegkundigen en verzorgenden leren nieuwe kennis tot zich nemen en ook daadwerkelijk toepassen.
- Verpleegkundigen en verzorgenden leren niet effectieve interventies niet meer te gebruiken.
- De ontwikkelde kennis heeft een plek in het onderwijs en is toegankelijk voor verpleegkundigen en verzorgenden.

De eerste subsidieronde van deze programmalijn is gepland voor het begin 2020. In totaal is voor deze programmalijn 2 miljoen euro beschikbaar.

3.3 Programmalijn Goede praktijkvoorbeelden

Deze programmalijn stimuleert de verspreiding en doorontwikkeling van goede praktijkvoorbeelden die verpleegkundigen en verzorgenden op de werkvloer ontwikkeld hebben. Om goede voorbeelden uit de praktijk verder te brengen wordt binnen het programma een stapsgewijze aanpak gehanteerd. Zowel in 2019 als in 2020 wordt een subsidieronde opengesteld waarin een onderzoeksorganisatie (bijvoorbeeld een hbo- of wo-instelling) of een kennisinstelling (bijvoorbeeld een mbo-instelling) in samenwerking met een of meerdere praktijkinstellingen eerst een projectidee en bij positief advies een subsidieaanvraag kan indienen. De subsidieoproepen richten zich specifiek op adequate en volledige beschrijving van door verpleegkundigen en verzorgenden ontwikkelde praktijkvoorbeelden; immers om deze goede praktijkvoorbeelden breed in de praktijk te kunnen toepassen, is het noodzakelijk dat het minimaal goed beschreven is. Een goede beschrijving omvat onder andere een (theoretische) onderbouwing van het voorbeeld, een beschrijving van de inhoud en de implementeerbaarheid ervan. Voor deze subsidierondes zijn resultaten uit effectonderzoek (nog) niet vereist; het gaat immers om voorbeelden die in de praktijk ontwikkeld zijn en als waardevol ervaren worden. De beoordelingscriteria voor (wetenschappelijke) kwaliteit en maatschappelijke relevantie sluiten aan bij de Criteria Erkenning van Interventies zoals het RIVM deze hanteert bij beoordeling van interventies (interventies worden getoetst en kennen verschillende niveaus van erkenning: goed beschreven, goed onderbouwd en aanwijzingen voor effectiviteit als derde niveau). Afhankelijk van het eindresultaat, vindt stapsgewijze doorgeleiding plaats naar de andere programmalijnen. Als onderdeel van implementatie kan gedacht worden aan het beschikbaar stellen van vouchers waarmee ervaring of kennis kan worden ingekocht bij een organisatie die al goed bekend is met de interventie, methodiek of aanpak of om bestuurlijk draagvlak te creëren. Is er meer nodig, bijvoorbeeld noodzakelijke kennis over de effectiviteit of onderzoek voor onderbouwing of verbetering, dan kan vanuit de programmalijn *Kennisontwikkeling* subsidie beschikbaar gesteld worden voor dit onderzoek. Gaat het om grotere noodzakelijke inspanningen voor de implementatie van het praktijkvoorbeeld of implementatieonderzoek dan kan subsidie beschikbaar gesteld worden uit de programmalijn *kennisontwikkeling*.

Op basis van de projectideeën die worden ingediend, wordt een inventarisatie gemaakt van potentiële goede praktijkvoorbeelden die het veld aandraagt. Een nadere analyse of verdere inventarisatie hiervan levert (mede) input voor verdere inhoudelijke programmering in programmalijn 2 en 3. Hierbij rekening houdend met de interventies die al op kennispleinen of via andere bronnen al beschikbaar zijn.

Beoogd resultaat

- Adequate en volledige beschrijvingen van goede praktijkvoorbeelden zijn beschikbaar.
- Het goede praktijkvoorbeeld dient wel/niet te worden doorontwikkeld of geïmplementeerd.

De eerste subsidieronde van deze programmalijn is gepland voor het najaar 2019. In totaal is voor deze programmalijn 1 miljoen euro beschikbaar. Per project is maximaal 50.000 euro beschikbaar.

3.4 Samenhang tussen de programmalijnen

Bovengenoemde programmalijnen zijn met elkaar verbonden in een cyclisch proces. Resultaten uit de programmalijn *Goede praktijkvoorbeelden* kunnen bijvoorbeeld in de programmalijn *Kennisontwikkeling* vervolgd worden met onderzoek naar de effectiviteit ervan, of in programmalijn *Kennisbenutting* opgevolgd worden met een implementatieactiviteit. Onderzoeksresultaten uit

programmaliijn *Kennisontwikkeling* kunnen de praktijk inspireren tot het aanpassen van een werkwijze en zo een voorbeeld worden dat verdere verspreiding verdient. Versterking van de kennisinfrastructuur is verweven in alle drie de programmaliijnen. Het geheel aan activiteiten, projecten en resultaten draagt bij aan het versterken van de professionaliteit en kwaliteit van de verpleging en verzorging. Omdat het programma start met een subsidieronde rondom de programmaliijn *Goede praktijkvoorbeelden* is deze al het meest concreet uitgewerkt. Programmaliijnen één en twee worden nog verder ontwikkeld in de tweede helft 2019. Dit gebeurt mede op basis van de bovengenoemde veldraaplegingen.

3.5 Impact

ZonMw wil impact realiseren met het programma Verpleging en Verzorging. In de visie die ZonMw op impact heeft, staat kennisbenutting centraal. Het gaat daarbij om het gebruik van kennis in praktijk, beleid, onderwijs en/of verder onderzoek. De zogeheten 'productieve interacties' vormen een belangrijke route naar het gebruik van kennis:

- Samenwerking met relevante stakeholders.
- Oplevering van bruikbare kennisproducten.
- Gerichte verspreidings- en implementatieactiviteiten.
- Cofinanciering.

In dit programma wordt voortdurend gestuurd op deze vier productieve interacties waardoor kennis optimaal wordt benut en de impact van het programma vergroot wordt. Samenwerking met stakeholders geldt zowel op programma- als op projectniveau. Op programmaniveau worden de relevante stakeholders betrokken bij de nadere invulling van het programma; op projectniveau is samenwerking met relevante stakeholders, waaronder betrokkenheid van de praktijk, een belangrijk criterium. Voor de oplevering van bruikbare kennisproducten is in het hele programma ruim aandacht, maar met name in de programmaliijn *Kennisbenutting*. Ook gerichte verspreidings- en implementatieactiviteiten zijn in alle drie de programmaliijnen aan de orde. Elk project wordt hierop gemonitord. Ook worden verspreidings- en implementatieactiviteiten op programmaniveau ingezet, bijvoorbeeld door resultaten van projecten gebundeld onder de aandacht te brengen bij doelgroepen.

Om de impact van het programma te vergroten, organiseert ZonMw tijdens de looptijd regelmatig projectleidersbijeenkomsten en netwerkbijeenkomsten om de synergie te vergroten. Dit om elkaar te leren kennen en van elkaar te leren. Daarnaast biedt dit de gelegenheid om knelpunten te adresseren en successen en te delen.

4 Management en organisatie

4.1 Commissie

Samenstelling

Voor de uitvoering van het programma stelt het bestuur van ZonMw een onafhankelijke commissie in. In de commissie is expertise en ervaring aanwezig op het vlak van:

- Onderzoeksmethodologie.
- Verplegingswetenschap.
- De praktijk van verpleging en verzorging.
- Het bestuur van een zorgorganisatie.
- Implementatie.
- Onderwijs (MBO en HBO).
- Patiëntenperspectief.

De leden functioneren op persoonlijke titel. Bij de samenstelling wordt rekening gehouden met de Code Omgaan met persoonlijke belangen van ZonMw en NWO.

Een waarnemer van het ministerie van VWS en een waarnemer vanuit de beroepsvereniging V&VN nemen zitting in de programmacommissie en worden uitgenodigd voor de vergaderingen van de commissie, maar hebben geen stemrecht (zie bestuursreglement ZonMw 2019).

Opdracht

De programmacommissie adviseert ZonMw over de nadere uitwerking van de in hoofdstuk 3 beschreven programmalijnen, de inhoud van de subsidieoproepen, de selectie van subsidieaanvragen en de monitoring van de projectvoortgang.

De taak van de commissie bij selectie van de meest veelbelovende subsidieaanvragen ligt vooral op het vlak van het beoordelen van subsidieaanvragen. Daarbij verbeteren ze de kwaliteit van subsidieaanvragen door het doen van suggesties voor de uitwerking. Bij de projectmonitoring spelen ze een rol in het adviseren over de uitvoering door inhoudelijk advies.

Cluster Kwaliteit van Zorg

Het programma wordt uitgevoerd binnen het ZonMw-cluster Kwaliteit van Zorg. In dit cluster ligt de focus op het toerusten van zorgprofessionals en het optimaliseren van de organisatie van zorg. Afstemming met de andere lopende en in ontwikkeling zijnde programma's binnen dit cluster vindt voortdurend plaats door de korte communicatielijnen van collega's binnen het cluster.

4.2 Subsidieoproepen en beoordelingskader

Voor dit programma maakt ZonMw gebruik van de standaardprocedures van ZonMw voor het indienen en beoordelen van projectvoorstellen.⁶ Daarnaast kunnen bij subsidierondes aanvullende voorwaarden en criteria benoemd worden in de subsidieoproep.

De beoordelingscriteria, waaronder de ZonMw-relevantiecriteria, worden gebaseerd op de programma-inhoud zoals beschreven in dit programmavoorstel. De tekst van de subsidieoproep is leidend. Binnen de beoordelingsprocedure is aandacht voor het perspectief van patiënten en van praktiserende verpleegkundigen en verzorgenden.

De groepen die subsidie kunnen aanvragen, verschillen per programmalijn (zie hoofdstuk 3). Deze worden in de subsidieoproepen vermeld. Universiteiten, hbo- en mbo-instellingen, consortia, academische werkplaatsen, zorginstellingen en kennisinstituten kunnen in één of meer programmalijnen subsidieaanvrager zijn.

ZonMw is gehouden aan de Europese staatssteunregeling. Hiervoor bestaan verschillende regelingen die al dan niet aan de orde kunnen zijn. Indien een regeling inzake staatssteun van toepassing is, wordt dit vermeld in de subsidieoproep, alsmede een toelichting daarop.

⁶ <https://www.zonmw.nl/nl/subsidies/hoe-werkt-subsidie-aanvragen/>

4.3 Voortgangsbewaking

De gehonoreerde projecten leveren afhankelijk van de looptijd en complexiteit van het project één of meerdere schriftelijke voortgangsrapportage(s) aan. Andere monitoringsinstrumenten, zoals projectbezoeken om ter plaatse een indruk van de voortgang te krijgen, kunnen indien wenselijk ingezet worden. ZonMw informeert de opdrachtgever schriftelijk via het jaarplan, het voortgangs- en het jaarverslag. De programmacommissie evalueert ongeveer om de twee jaar de drie programmalijnen om indien nodig tijdig te kunnen bijstellen in aanpak en inhoud. Hiervoor stelt de programmacommissie tijdig een plan op. Het programma wordt met een eindevaluatie in 2025 afgerond.

4.4 Communicatie

ZonMw zet de eigen reguliere communicatiekanalen in (website, nieuwsbrief, sociale media, bijeenkomsten) voor de communicatie over het programma en de uitkomsten daarvan. In het bijzonder aan de subsidieoproepen zal met gerichte communicatie veel bekendheid gegeven worden om een zo groot mogelijke groep van experts en potentiële subsidieaanvragers te bereiken. Denk ook aan seminars, bijeenkomsten, voorlichtingsdagen of symposia als belangrijke communicatiekanalen.

5 Planning en begroting

5.1 Globale planning

De planning houdt rekening met de praktische uitvoerbaarheid van het programma, de belasting voor het veld en programmacommissie, doorlooptijd van de procedures en de duur van de gehonoreerde projecten. Elke programmalijn kent twee of meer subsidierondes. De eerste subsidieoproep verschijnt in het najaar van 2019 en betreft de programmalijn *Goede praktijkvoorbeelden*. Subsidieoproepen voor de programmalijnen *Kennisontwikkeling* en *Kennisbenutting* worden voorbereid in 2019 en worden opengesteld vanaf 2020. In 2021 en 2023 zijn tussentijdse evaluaties die in overleg met VWS en stakeholders kunnen leiden tot aanpassingen of actualisering van het voorliggende programmavoorstel. De eindevaluatie wordt gepland in 2025.

5.2 Begroting

Het programma heeft een budget van 12 miljoen euro voor zes jaar. De subsidietoekenningen vinden plaats in de periode 2019 t/m 2024. Zie begroting in onderstaande tabel. Hierin is rekening gehouden met bovenstaande globale planning en zijn middelen opgenomen voor de uitvoering van het programma en communicatie.

Begroting

Programma Verpleging en Verzorging

20190523 programmabegroting 2019-2025

1.Verplichtingen	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	Totaal
<u>Programma</u>								
Programmalijn 1 Kennisontwikkeling		2.500.000	2.500.000	2.000.000				7.000.000
Programmalijn 2 Kennisbenutting		800.000	300.000	300.000	300.000	300.000		2.000.000
Programmalijn 3 Goede praktijkvoorbeelden		500.000	500.000					1.000.000
Tussen- en eindevaluatie			10.000		10.000		70.000	90.000
CIP	25.000	50.000	50.000	100.000	100.000	100.000	50.000	475.000
								0
<u>Algemene kosten</u>								
Commissiekosten (reiskosten en vacatiegelden)	10.500	10.500	10.500	10.500	10.500	10.500	7.000	70.000
Algemene kosten	35.000	25.000	25.000	25.000	25.000	25.000	5.822	165.822
Programmakosten ZonMw	160.138	192.916	195.500	199.444	178.568	180.744	91.868	1.199.178
Totale Verplichtingen	230.638	4.078.416	3.591.000	2.634.944	624.068	616.244	224.690	12.000.000

Literatuurlijst

Hoofdpijnenakkoord wijkverpleging d.d. 6 juni 2018

Hoofdpijnenakkoord medisch-specialistische zorg d.d. 4 juni 2018

Manifest Kwaliteit van zorg, nu en in de toekomst. Utrecht, 23 januari 2018

Raamwerk kennisagenda

https://www.venvn.nl/Portals/1/Nieuws/2018%20Documenten/kennisagendawijkverpleging_raamwerk.pdf

Rapport Kennisagenda Wijkverpleging

https://www.venvn.nl/Portals/1/Nieuws/2018%20Documenten/kennisagendawijkverpleging_rapport.pdf

A Opdrachtbrief

Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport

Aan het bestuur van ZonMw
Postbus 93245
2509 AE DEN HAAG

SG
Dir. Macro-Eco, Vraagst. en
Arbeidsmarkt
Team Beroepen en
Arbeidsmarkt

Bezoekadres:
Pamassusplein 5
2511 VX Den Haag
T 070 340 79 11
F 070 340 78 34

www.rijksoverheid.nl

Inlichtingen bij
D.E.J. Timmermans
Senior juridisch
beleidsmedewerker
T 06-46275045
de.timmermans@mrvws.nl

Datum **10 DEC. 2018**
Betreft Programma Verpleging en Verzorging

Kenmerk

1450440-184436-MEVA

*Correspondentie uitsluitend
richten aan het retouradres
met vermelding van de datum
en het kenmerk van deze
brief.*

Geacht bestuur,

In de hoofdlijnnakkoorden 2018 van de Wijkverpleging en Medisch specialistische zorg is afgesproken een programma in te richten voor de verpleging en verzorging. Er is vanuit de sector aangegeven dat er een grote wens is tot verdere kwaliteitsontwikkeling, verdere kennisontwikkeling en verdere toepassing van reeds opgedane kennis in eerdere programma's van ZonMw.

Tegen deze achtergrond vraag ik u een programma voor verpleegkundigen en verzorgenden mogelijk te maken. Hiervoor heb ik in totaal € 12 miljoen begroot voor de komende zes jaar, te weten 2019 tot en met 2025 waar ieder jaar € 2 miljoen beschikbaar wordt gesteld.

Een periode van zes jaar geeft het programma de mogelijkheid om reeds opgedane kennis uit eerdere programma's te inventariseren en samen te brengen, kennis lacunes inzichtelijk te maken en te vullen en waardevolle kennis te borgen en te ontsluiten voor verder gebruik. Tevens is er binnen deze termijn voldoende ruimte om ruime aandacht te schenken aan overdracht naar de praktijk en doorontwikkeling in de praktijk.

Veel is al bereikt

In de voorbije jaren is er op het punt van kennisontwikkeling en -toepassing veel gerealiseerd voor en door de sector. Programma's als Tussen weten en doen II en Zichtbare schakel hebben de positie van de (wijk)verpleegkundige en verzorgende versterkt. Ondermeer met leiderschapsprogramma's, consortiumvorming, samenwerking tussen onderwijs (hbo en mbo) en praktijk, de ontwikkeling van kwaliteitsstandaarden, een nieuw opleidingsprofiel hbo-v, aandacht voor technologische ontwikkelingen en zijn er stappen gezet op het pad van permanent leren. Kortom er is veel in beweging gezet en ik wil voortbouwen op wat bereikt is. Vooral kennisbenutting behoeft een impuls om ervoor te zorgen dat nieuwe kennis ingebed raakt in het beroepsmatige handelen en het onderwijs, waarbij er zeker ook aandacht moet zijn voor het nalaten van onnodig of schadelijk handelen. Het komt er verder op aan het programma te baseren op behoeften, vraagstukken en wensen van de praktijk en binnen het programma vooral van praktijkgerichte activiteiten, aanpakken en structuren gebruik te maken (academische

werkplaatsen, duobanen verpleegkundige, onderzoeker en/of docent, best practice units, leernetwerken, praktijkleerplaatsen etc.).

SG
Dir. Macro-Eco. Vraagst. en
Arbeidsmarkt
Team Beroepen
Arbeidsmarkt

Het Programma

In voorafgaande gesprekken met ZonMw is vanuit het ministerie aangegeven dat het Programma Verpleging en Verzorging als hoofddoel heeft de ondersteuning en professionele ontwikkeling van verpleegkundigen en verzorgenden verder te ontwikkelen op een wijze die bijdraagt aan de tevredenheid van patiënten en professionals, en aan slimmer werken. Dit kan gebeuren op drie onderdelen:

1. Versterken en borgen van de kennisinfrastructuur door de wetenschappelijke onderbouwing van de beroepspraktijk te koppelen aan praktijk en onderwijs. In andere woorden, kennisontwikkeling vanuit een goede samenwerking tussen praktijk, onderwijs en wetenschap, als manier om een betere kennisinfrastructuur te realiseren.
2. Inbedden van de nieuwe kennis die hieruit voortkomt in de praktijk van verpleegkundigen en verzorgenden. Dit tweede onderdeel moet zorgen voor toepassing van beschikbare kennis in praktijk en onderwijs, en richt zich ook op implementatieonderzoek.
3. Doorontwikkelen en delen van praktijkvoorbeelden. Hier gaat het om het verspreiden van oplossingen en aanpakken die op de werkvloer al zijn bedacht en met succes zijn uitgetoetst (laaghangend fruit).

Bovengenoemde onderdelen zijn door ZonMw uitgewerkt in een eerste outline voor de opzet van het programma. De outline is een goed uitgangspunt voor het programmavoorstel. Ik nodig u dan ook van harte uit om deze outline als uitgangspunt te nemen bij de invulling van het programmavoorstel en een begroting en liquiditeitsprognose op te nemen voor de diverse programmaonderdelen waarbij de aangegeven € 12 miljoen en het verplichtingenplafond als maximum geldt. Verder verzoek ik eventuele risico's op staatssteun in beeld te brengen.

Hoogachtend,

de directeur-generaal Volksgezondheid,

mw. drs. A. Berg

Laan van Nieuw Oost-Indië 334
2593 CE Den Haag
Postbus 93245
2509 AE Den Haag
Telefoon 070 349 51 11
info@zonmw.nl
www.zonmw.nl